

SÁNDOR IVÁN

A hallgatás szövege és a beszéd fonala

Ha Ottlikot nem kéri fel 1965-ben, hogy tartson Bécsben előadást a *Regény a huszadik században* témájú kerekasztal-beszélgetésen, valószínűleg sohasem esik bele a maga ásta verembe.

Mindaddig ugyanis az volt az álláspontja, hogy a regényíró nem foglalkozhat a regény poétikai problémáival, ugyanis abba, amit regénynek nevezünk, nem lehet behatolni *nem* regényírói eszközökkel:” a regény maga mondja el, hogy miről szól. És körülbelül azt mondja, hogy ő nem mondani akar valamit, hanem lenni akar valami.”

Jött azonban a bécsi meghívás, és kidolgozta a huszadik század második felének egyik legmaradandóbb esszéjét arról, hogy mi a regény.

A másikat, *A mesterségről* című műhelynaplót, hozzátalakozóan *A tonalitás és atonalitás közérzetéről* című esszét, Mészöly Miklós írta. Az előbbi két munka negyvenhárom, az utóbbi harminckilenc esztendő. Nem keltettek különösebb figyelmet. Több mint tíz éve meguntam körülöttük a csendet, írtam róluk.

Ottlik és Mészöly különböző égtájak. Életükben távol maradtak egymástól, habár Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes próbálta összebékíteni őket. De nem a magánviszonyok alakulása volt az oka annak, hogy a regényről szóló írásaiknak különböző az alaprajza, horizontja. Mészölytől nem állt távol a teoretikus munka. Mindenekelőtt a franciák voltak rá hatással, Camus, és az új-regény képviselői. Esszéit az is meghatározta, hogy nemcsak az irodalomról, a művészetekről írt, de a történelemről, a politikáról is.

Ottlik menekült a teóriától. Tehernek érezte, amely alatt a regény összeroskadhat. Nem Camus és az új-regény, hanem Kosztolányi és Márai volt a „háttérben”. Mintha idegen test volna az életműben a regényelméleti írása. Holott...

Érdekes, hogy Mészölyvel egyidőben ő is az „egyszerűsített értelmezett valóságfogalomról” töprengett.

„A regényíró tartománya »a világ sérthetetlen valósága«, a regény a sötétségből némi világosságra törő személyes küzdelem. Ez a valóságfogalom nem azonos a köztudatban élővel, ugyanis tartalmazza azt is, amit nem valóságnak nevezünk, azt is, amit semminek sem nevezünk, azt is, aminek még nincs neve. Éppen a regény hatol le a megnevezhetetlenség mélyére. Mi van az ismertben innen és túl? Nem lezárt és kész valóságfogalomról van szó, hanem nyitott táguló, önmagát számbavételre, minden mozdulatával rögtön szaporító készülő valóságról. A regény, létezésmodellekből »rakja össze« a struktúráit.

Az ismert, illetve annak nevezett valóságból, valamint az Én személyes, közelnézeti valóságából, illetőleg a mondat=bekezdés=fejezet dinamikájából, tektonikájából létrejött együttes struktúráiból, »már majdnem megél a regény« mondja, de kell még valami, »a még el nem készült dolgok számára«. Az »az van, amit valóságnak nevezünk«, az »Én vagyok«,

s a »Valami van«-on túl elengedhetetlen »valami keletkezik«. Ez nem más, mint az író »titka«, látomása, belső univerzuma, amiről beszélni sem igen lehet, ugyanis ezzel „a valóságunk is, a regényírásnak is rejtett tárnáiba érkezünk”.

Több mint tíz éve írtam így Ottlik regénypotikájáról, amikor a regényről, a szövegirodalomról, a posztról folytatott viták idején, a poszt *utáni* regénykorszak lehetőségeivel foglalkoztam.

Ottlik regényelmélete a *Próza* című kötetében jelent meg először, másfél évtizeddel a Bécsi Kerekasztal Konferencia után. Nem vallomás. Nem a küzdelmeiről, technikájáról, nem önmagáról beszél. Hűvösen, világosan: *a regényről*. Mégis olyan személyes, mint az Ottlik-próza. Proust tudott így írni a regénymunka mikromozzanatairól, klímájáról, talányairól.

Tehát: a teória, mint próza. Lehet-e, és miképpen arról írni, amiről „beszélni sem igen lehet”?

Az ismeretlenben való behatolás szándékát megfogalmazhatja a maga számára a regényíró, de az ismeretlen felé vezető út, maga is ismeretlen. Ama „rejtett tárnák” nem behatárolhatóak.

(Magántapasztalat): a regény – kinél-kinél mikor és hogyan – egyharmada tájékán „nyílik ki”, akkor jelennek meg azok a bejárando ösvények, amelyekről a regénykezdetnél, csak homályos sejtések lehetnek. Akkor reményteli a további utazás, amikor már az ismeretlen (el sem képzelt) univerzumban lépegetnek a regényalakok.

Ottlik bridzssel, cseveg, sétál. Arról ír, hogy a regényíró foglalkozásával együttjár: lehetőleg ne legyen véleménye a regényről, mert „a regény a hallgatás szövetéből készül, nem a beszéd fonalából.” Minek ír hosszú regényt az író, kérdezi, ha rövidebben és más módon is el tudja mondani, amit akar?

Van ebben valami meghatóan tizenkilencedikszázadi. De mit kezdünk azzal az eszmével, miszerint a regénybe nem lehet behatolni *nem* regényírói eszközökkel? Ez nem tizenkilencedikszázadi gondolat. Olyan alapmondat, amely univerzálisan hiteles lehet. Érezhetjük egy festmény előtt állva, egy zeneművet hallgatva, egy filozófiai munkát olvasva.

Ottlik segít a megfejtésben, amikor Kosztolányit idézi: „Tévedés azt hinni, hogy a költő érti az életet, s mint valami tanítómester elmagyarázza. A költő nem érti az életet, és éppen azért ír, hogy az írással, mint tettel megértse.”

Az utóbbi regényeimet kísérő regénynaplókat (*Daniellával a vonaton, Paulóval a görög tengerparton*), akkor szakítom meg, amikor úgy érzem, hogy ama rejtett tárnákhoz érkezem a regényírásban, oda, ahol valami *keletkezik*. Ilyenkor kiszárad a fogalmi megközelítés igénye. Jó néhány éve figyeltem fel arra, hogy a *Malte Laurids* után lanyhult Rilke levélíró, vallomást tevő kedve.

A huszadik század utolsó, az új század első évtizede a regényteóriák virágzásának, ki- fulladásának, uralmi státuszának, státuszvesztésének, a poszt *utániságnak* az ideje. Ottlik a maga korában gyanakodva nézte a teoretikus küzdelmeket. Miközben regényelméletéből ma is sok mindent tanulhatunk. Gyanítom azonban, hogy az *Iskola a határon* és a *Buda* közötti esztétikai-formáltságbeli szintkülönbségnek az lehet az egyik oka, hogy az előbbi, a szabadabb, még *A regényről* előtt, az utóbbi a szaggatottságában-formakeresésben megterheltebb, az elméleti számvetés után született.

Ez eléggé ijesztő az olyan regényíró számára, akinek az esszéírásába beszüremlik a regényen való töprengése. Az ilyen írónak el kell felejtetnie, mikor maga elé húzza az üres papírlapot, azt amit a teóriából csiszolgat magának.

El kellene felejtetnie Ottlik regényelméleti írását is?

Lebeszélem erről magamat.

Az úgynevezett „Sgraffitós ház” Kőszegen, a Jurisics téren. Ennek homlokán olvasható az Ottlik-regényt strukturáló Szent Pál-i mondat: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.”